

GÖMÖRI GYÖRGY

Elvándorlók és elvágyódók

A magyar irodalomban (és itt az irodalmat a régi, XIX. század előtti értelmében is értem) két fő alakzatot, viselkedésformát különböztethetünk meg: az elvándorlókét és az elvágyódókét. Mivel úgy gondolom, ezek függenek társadalmi körülményeiktől és kulturális beidegződéseiktől, nem lehet őket sem az „extrovertált-introvertált” sémára, sem a „tősgyökeres-beolvadt” Németh László-i ellentétpárjára alkalmazni. Ami az „elvándorlókat” illeti, azok is lényegében két csoportra oszthatók: az utazókéra, akik rövidebb-hosszabb ideig azért hagyják el az országot, hogy tanuljanak más nemzetektől, hogy amit tanultak, visszavigyék szülőföldjükre és az emigránsokéra, akik (főként politikai, de néha egzisztenciális okokból) életük jelentős részét Magyarországon kívül, más országokban töltik, bár lelkiileg nem szakadnak el hazájuktól.

A középkorban ritkán, de a XVI. század elejétől a magyarok sokat utaznak: Krakkó, majd Wittenberg vonzza a magyar diákokat, akiket nagyrészt a reformáció mozdit ki szülőhelyükről. A fentiekhez hamarosan csatlakoznak Heidelberg, Marburg, majd a holland egyetemek – ezeket megjárja az első jelentős magyarul író szerző, aki élete nagy részét német földön tölti, a biblia- és zsoltárfordító Szenczi Molnár Albert. De a XVII. század utolsó harmadáig a peregrinusok még többnyire visszatérnek Magyarországra vagy Erdélybe, az idegenben megtelepedők száma jelentősen csak az ellenreformáció protestánsüldözésével növekszik meg. Addig a magyar köztudatban, aki sokáig peregrinál vagy él külföldön, az „bujdosik” – viszont 1676 után megjelenik az „exuláns”, a magát politikai száműzöttnek ítélt protestáns magyar vagy „Hungarus”. De még II. Rákóczi Ferenc emigránsait is „bujdosóknak” tartja a közhit, sőt: a XIX. század, ahol Mikes Kelemen, a magyar nyelvű próza kitűnő művelőjét is mint magányos „bujdosót” beszélteti a költő. Az első vérbeli emigráns-száműzött az a Batsányi János, aki voltaképpen nem is igazán „elvágyódó”, hanem kényszer-elvándorló, lakjon bár Párizsban vagy Linzben. Végül visszatérhet Magyarországra, ahol fiatal korában legjobb verseit írta, de már kiesett az irodalmi tudatból, sokáig kell várnia a rehabilitációra.

Az első nagy „elvágyódó”, aki ezt nem is sejtí magáról: Berzsényi Dániel. Fiatal korában még a magyar finitizmus szószólója, aki, mint egy XVIII. század végi emlékkönyvi bejegyzésében mondja, a következőképpen gondolkodik: minek külföldre menni tanulni, itthon is vannak jó iskolák! Ebben nincs igaza, de Nikla hamarosan szűk lesz Berzsényinek, aki a sárban fuldokló magyar valóság elől az antikvitásba és a dicsőségesnek képzelt magyar múltba menekül (*Romlásnak indult hajdan erős magyar...*), és 1830-ban egy Széchenyi Istvánnak írt levelében már arról ír, hogyan lehetne a magyar glóbuszon egyesíteni „a nagy és boldog angol népnek bölcs szokásait” a görög szépérzéssel. Berzsényinek még Pestre utazni is erőfeszítésbe kerül, hát még külföldre! Ebben ellentéte Kazinczynak és Kazinczyék nemzedékének, akiknek a „külföld” többnyire az osztrák börtönöket jelentette. Berzsényit sok nagy „elvágyódó” követi: Vörösmarty Mihály szintén a múltba vágyódik vissza a honfoglalók dicsőségének felidézésével, Petőfi és Arany számára a külföldet Graz és Karlsbad (a mai Karlovy Vary) jelentik, ám Arany János Aristophanest és Shakespeare-t fordít, és feledhetetlen Pető-

finek egy Aranyhoz írott levele, amit tréfásan ezekkel a szavakkal kezd: „Kelt London – azaz hogy Beje”. A nagy elvagyódók fordításaikban utaznak, és bár megbámulják Bölöni Farkast és más világotazókat, ők maguk lehorgonyoztak és megmaradnak Hunniában. Béranger Párizsa és Thomas Moore Londonja éppúgy vágyálma marad Petőfinek, mint korábban Róma és Athén volt Berzsenyinek.

A szabadságharc utáni Kossuth-emigráció nem vetekedhet a lengyelek Nagy Emigrációjával, ami számbelileg és irodalmi téren minőségileg is felülmúlja a magyart. Mégis fennmaradtak ennek az emigrációnak olyan nevei, akiket ma kevesen olvasnak, de korukban eléggé ismertnek számítottak: Jósika Miklóse és báró Eötvös Józsefé, akik Nyugat-Európába, és Kerényi Frigyesé, aki Amerikába emigrált. Az elvándoroltak közül sokan visszatértek a kiegyezés után: Pulszky Ferenc emlékiratai ma is olvasmányosak, tudós szerzőjük karriert csinált külföldön éppúgy, mint 1867 után hazájában. De már a fiatalabb nemzedéket, amelyik szabadon utazhat, családások érik: Arany László költeményének hőse nem képes annyit a Nyugattól átültetni a hazai talajba, mint amennyit szeretne – mások a társadalmi körülmények. És a XIX. század végén feltűnik a kor egyik legnagyobb elvagyódója: Krúdy Gyula.

Krúdy elvagyódása többirányú: több művéből úgy látszik, mintha Anna királynő korát, az 1700-as évek legelejét tartaná az eszményi kornak, illetve az akkori Angliát az ideális országnak. Ugyanakkor a saját fiatalsága iránt is erős nosztalgiát táplál, és ha nem is eszményíti, de valamiképpen visszavágyja az 1890-as évek Magyarországot. Vele lezárul a múltba vágyódók kora – az első világháború után az emberek már inkább a jövőre vágyódnak, mivel felismerik, a múlt csupán álbiztonságot nyújtott, a „békebeli idők” hazugságokra épültek. 1849 után 1919-20-ban a magyar irodalmon is végigsöpör az emigrációs hullám: nemcsak a régi Magyarország olyan ismert írói menekülnek Bécsbe, mint Bródy Sándor és Balázs Béla, de Kassák Lajos is híveivel, mellettük a nagy elvándorló (Párizst–Moszkvát–Zágrábot megjáró) Sinkó Ervinnel. Az ellenforradalom után évekig külföldön él és alkot Márai Sándor és Déry Tibor, s bár a moszkvai magyar emigráció irodalmilag nem jelentős, ott él, először szabadon, majd börtönben és száműzetésben Lengyel József, a „magyar „Szolzsenyicin”. Az ott-hon maradt „elvagyódók” között találjuk a *Nyugat* szinte összes jelentős költőjét Babbitstól Tóth Árpádon át Füst Milánig. Babits Mihály meg is fogalmazza ezt *Messze... messze...* című versében: „Ó mennyi város, mennyi nép, / Ó mennyi messze szép vidék! / Rabsorsom milyen mostoha, / hogy *mind* nem láthatom soha!” Ugyanő talán legfontosabb művének tartja *Az európai irodalom történetét*, angol költőket és Dantét fordít, Kosztolányi pedig elvagyódását hosszú külföldi utazásokkal oldja fel, amellet hogy ő is sokat fordít, nemcsak nyugati nyelvekből, hanem még kínaiából is.

Prohászka Lajos híres könyvében, *A vándor és a bujdosóban* (1936) a magyar finitizmussal a „szétszóródás” képzetét állítja szembe, és szerinte Ady Endrében egyesül a „vándor és a bujdosó”, vagyis a nyugati és keleti alkat. Csakhogy Ady azért nem vágyódik el a magyar Ugarról, mert át akarja alakítani – nyugati mintára! – a magyar valóságot. Ő is már a civilizáltabb jövőbe vágyódik, s ebben utódja József Attila és Radnóti Miklós, két Párizst megjárt magyar költő. A kor egyik fontos prózaírója, Móricz Zsigmond pedig „elvagyódó”, a sárba ragadt magyar vidékről a „tündérkedő” Erdély múltjába vágyódik vissza, azt jeleníti meg talán legjobb regényeiben.

De Ady Endre mellett lehetetlen meg nem említenünk az 1914 előtti kor egyik elvándorlóját, a fiatalon meghalt Békássy Ferenc angol–magyar költőt, akit családja küldött ki tanulni

Angliába, és csak meghalni tér haza az első világháborúban. Tehetsége nem bontakozhatott úgy ki, mint Adyé vagy Babitsé (akit angol költők mellett mesterének tekintett), de a háború kezdetén írt néhány, mindkét nyelven lejegyzett versét joggal állíthatjuk Ady háborúellenes versei mellé. Ha nem esik el Bukovinában 1915-ben, Békássy megvalósíthatta volna azt, ami keveseknek, talán Rilkének sikerült: két nyelven, két kultúrába illeszkedve írni hiteles, jó verseket.

A két világháború közé esik számos magyar író elvándorlása politikai okokból, akik közül a „többszörös elvándorló” Faludy György esete a legérdekesebb. Faludy Villon-átköltéseivel lett ismertté Magyarországon, de antifasiszta versei miatt már 1939 előtt emigrálnia kellett, hogy aztán a Párizs–Marrakesh–New York útvonalon eljusson Amerikába. Innen azonban visszahozta Magyarországra nemcsak a honvágy, hanem a szereplési vágy is, hogy miután internálták, borzalmas recski kényszermunkában Nyugat-Ausztráliába vágyódjon egy emlékezetes, szép versében. 1956-ban Faludy újra elvándorolt, hogy először Londonban, majd Torontóban kössön ki, ahonnan csak a rendszerváltás környékén tért vissza Budapestre.

Végül a második világháború után a magyar emigráns írók közül egyedül Márai Sándornak sikerül elérnie a világhírt, ami aztán megadatott a (sokáig belső emigráns) Kertész Imrénének is. Lehet, hogy nincs igazam, de én melléjük állítanám harmadiknak az ötvenhatos emigráció Szent Szörnyetegét, Határ Győzöt, akinek életműve bizonyos értelemben lenyűgözőbb, mint a fent említett két íróé, mivel nem csak bőséges prózát, különös verseket, de nagyléptékű drámákat is képes írni. Ő az a nagy Elvándorló, aki londoni magányában történeti-metafizikai regényekkel és színdarabokkal próbál kitörni a magyar finitizmusból.

Úgy hiszem, bizonyos értelemben korunk legjobb magyar prózaírói: Nádas, Esterházy és Krasznahorkai is az ő általa tört úton, az ő nyomdokain járnak. Persze lehet, hogy a megváltozott körülmények miatt nekik sikerült egyesíteni az elvágódást az ideiglenes elvándorlással: műveiket fordítják angolra, németre, akkor utaznak (utaztak) külföldre, amikor éppen erre kedvük támad vagy támadt. Lehet, hogy a főtebb vázolt kettősség az ő nemzedékükkel almosódik, nem lesz jellemzője az utánuk jövőknek.